

İQTİSADIYYAT**UOT 339.9; 339.9:061(100)****İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNDƏ SOSIAL
TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASI ZƏRURİLİYİ****H.H.ASLANOV*****Bakı Dövlət Universiteti******dosent1966@mail.ru***

Mövcud iqtisadi sistemindən, həmçinin iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, iqtisadi təhlükəsizlik hər bir ölkədə daim diqqət mərkəzində olan ən aktual məsələlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, bir sıra Qərbi Avropa ölkələrində İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeliyində olmaqla bu problemlə bir sıra dövlət orqanları məşğul olur. O cümlədən, bu ölkələrdə iqtisadi təhlükəsizlik institutları da fəaliyyət göstərir. İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona dair yenilənməyə və təkmilləşdirməyə imkan verən şərt və amillər məcmusudur. Məhz Sosial sahə də nəinki iqtisadi, həm də milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında aparıcı rola malikdir. Məqalədə bu və digər məsələlər nəzəri cəhətdən öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Milli iqtisadiyyat, iqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadi inkişaf, milli iqtisadi maraqlar, iqtisadi sabitlik, makroiqtisadi tarazlıq.

İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona daim yenilənməyə və özünü təkmilləşdirməyə imkan verən şərt və amillər məcmusudur.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun inkişaf və dayanıqlıq anlayışları ilə əlaqələrini aydın etmək lazımdır. İnkişaf iqtisadi təhlükəsizliyin komponentlərindən biridir. İqtisadiyyat inkişaf etmirsə, onun xarici və daxili təhlükələrə qarşı müqaviməti kəskin aşağı düşür. Dayanıqlıq və təhlükəsizlik iqtisadiyyatın bir vahid sistem kimi vacib xüsusiyyətlərindəndir. Onları qarşı-qarşıya qoymaq olmaz. İqtisadiyyatın dayanıqlığı onun elementlərinin sistem daxilində möhkəmliyi və etibarlılığını daxili və xarici “yükələrə” dözmək qabiliyyətini göstərir.

Müasir dövrdə aktuallığı daha da artan məsələlərdən biri iqtisadi təhlükəsizlik anlayışıdır. İstər siyasi, istərsə də iqtisadi rəqabətin güclənməkdə davam etdiyi hazırkı cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizliyin əhəmiyyəti yüksəlməkdədir. Bəs nədir iqtisadi təhlükəsizlik? İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi

nəzəriyyə və politologiya ilə əlaqədə olan bir kateqoriyadır. Bu anlayış özündə iqtisadi asılılıq, sabitlik, iqtisadi təzyiq, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik və başqa kateqoriyaları cəmləşdirib.

İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın səmərəli dinamik yüksəlişi, onun cəmiyyətin, dövlətin, fərdin tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün əlverişli olan daxili və xarici şəraitlərin məcmusudur. İqtisadi maraqlar üçün birbaşa təhlükəni ictimai təkrar istehsalın normal gedişini pozan iqtisadi təhdidlər yaradır. Ən ümumi şəkildə onlar daxili və xarici təsirlərə bölünə bilirlər.

Müasir dövrün obyektiv inkişaf prosesi olan qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatların formalaşması qanunauyğunluqları, cəhətləri və problemləri tədqiq olunarkən hər bir ölkənin milli xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı iqtisadi sahələrin inkişaf meyilləri, onların dünya iqtisadiyyatına daxil olma imkanları və s. nəzərdə tutulur. Bu baxımdan onların inkişaf səviyyəsi mövcud iqtisadi sistemin səmərəliliyini və necə fəaliyyət göstərməsini əks etdirir. Tarixi təcrübə göstərir ki, iqtisadi sistemlərin dəyişməsi nəticəsində meydana gələn milli iqtisadiyyatlar sonda cəmiyyət ilə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və inkişafı nəticəsində təşəkkül tapır və onların tarixi şəraitinə, dövlətçilik ənənələrinə, iqtisadi inkişaf səviyyələrinə, iqtisadiyyatın strukturuna, ictimai əmək bölgüsünün inkişafı dərəcəsinə görə bir-birindən fərqlənir.

Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı, ümumiyyətlə milli iqtisadiyyat nəzəriyyəsi XIX əsrin əvvəllərində alman iqtisadçısı və dövlət xadimi F.Listin əsas tədqiqat mövzusu olmuşdur. O, "Siyasi iqtisadın milli sistemi" (1984) əsərində daha çox milli mənafehlərin, o cümlədən də alman xalqının milli mənafehlərinin təmin olunmasının əsas şərti kimi milli iqtisadiyyatın yaranması və inkişafını mühüm hesab etmişdir [6, 125].

Müasir şəraitdə müstəqil dövlətlərin sayının artması və yeni milli iqtisadi inkişaf modellərinin formalaşması, qloballaşma prosesindən irəli gələn iqtisadi problemlərin həllinin zəruriliyi, dünya, regional inteqrasiya səviyyəsində öz yerini saxlaması milli iqtisadiyyatın nəzəri əsaslarına və prinsiplərinə olan marağı artırmışdır.

Milli iqtisadiyyat özünün daxili inkişaf qanunauyğunluqlarına malik institusional quruluşu, milli dəyərləri, əhalinin iqtisadi təfəkkürü, tarixi varisliyi özündə əks etdirən daha mürəkkəb bir sosial-iqtisadi təsərrüfat orqanıdır [6, 80]. Göründüyü kimi milli iqtisadiyyat müxtəlif təbiətli xassələri ifadə edir və onun normal fəaliyyəti iqtisadi, siyasi və təşkilati kimi şərtlərin olmasını tələb edir.

Məlum olduğu kimi, hər bir ölkənin əhalisi müxtəlif millətlərdən və xalqlardan ibarət olduğuna görə milli iqtisadiyyat bütün ölkə əhalisinin iqtisadi fəaliyyətinin nəticəsi kimi özünü büruzə verir. Ona görə də o ümummilli, ümumxalq, ümumdövlət səviyyəsində mənafehlərin reallaşmasına şərait yaradır və bu amillərin inkişafına xidmət edir." Professor A.V.Qradova görə, milli iqtisadiyyat institusional sistemdə tənzimlənən, bu ölkədə təşəkkül tapmış iqtisadi, siyasi və ideoloji qaydalara cavab verən, sahə və regional mühitlərdə

strukturlaşdırılmış ölkə miqyaslı iqtisadi fəaliyyətdir. Milli iqtisadiyyat sosial istiqamətli olmaqla ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisini işlə təmin etmək, mövcud resurs potensialından səmərəli istifadə etməklə cəmiyyətin tələbatlarını ödəmək vəzifələrini yerinə yetirməlidir [5, 48]. Milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksək səviyyəsini, ölkənin milli təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə milli sərvətdən istifadə dərəcəsi ilə qiymətləndirilir [6, 127].

Müasir tələblər baxımından milli iqtisadiyyat həm də qloballaşdırma proseslərinə müvəffəqiyyətlə qoşula bilən, dünya iqtisadiyyatında öz mövqeyini müəyyən edə bilən və qoruyan iqtisadiyyatdır. Qloballaşdırma prosesi ilə yanaşı paralel olaraq inkişaf səviyyələri təqribən eyni olan ölkələrin ticarət-iqtisadi birliklərinin yaradılması prosesi də baş verir ki, bu da dünya iqtisadiyyatında regionlaşmanın gücləndiyini göstərir. Bu baxımdan Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı dünya iqtisadi sisteminin bir hissəsinə çevrilməklə ümumbəşəri iqtisadi qanunauyğunluqlar əsasında fəaliyyət göstərərək dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmuş və təsərrüfat əlaqələrinin genişlənməsi prosesinin nəticəsi olan global və regional miqyaslı proseslərə qoşulmuşdur.

Qloballaşma şəraitində formalaşan milli iqtisadiyyatlar açıq iqtisadiyyatlar olduğundan onların səmərəli fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi və ölkədə həyata keçirilən xarici iqtisadi siyasətin keyfiyyətindən asılıdır. Ölkədə 1995-ci ildən başlayaraq bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünün inkişaf qabiliyyətinə malik olan sosial yönümlü müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyası konkret şəraitdə ölkənin mənafeələrinin təmin olunması, xarici iqtisadi siyasətin azad ticarət və himayədarlığın metodlarının əlaqələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilir [3, 64]. Bu zaman xarici iqtisadi əlaqələrin fəaliyyətin liberallaşdırılması milli təhlükəsizlik konsepsiyası ilə elə uzlaşdırılır ki, ölkənin xarici iqtisadi asılılığı təhlükəli xarakter almasın.

Onu da qeyd edim ki, müasir dünyada qloballaşma eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinə, şəraitinə təsir göstərərək müxtəlif xarakterli dəyişikliklər yaradır. Sosial sahədə insanın inkişafı və həyat keyfiyyətini yüksəltmək üçün imkanları genişləndirir, ayrı-ayrı təhlükə və təhdidlərin qarşısını almağa və ya onların təsirlərini zəiflətməyə kömək edir. Digər tərəfdən isə, qeyri-bərabərliyi dərinləşdirərək insanların təhlükəsizliyi üçün təhdidlər yaradır [7, 87].

Təhlükəsizlik anlayışı ilk dəfə XII əsrdə Avropada işlənmişdir və insan mənəviyyatının hər cür təhlükədən qorumaq mənasını vermişdir. Sonralar bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşması ilə əlaqədar ölkə daxilində sabitliyi təmin etmək, insanları fiziki və mənəvi təhlükələrdən qorumaq, siyasi və iqtisadi sahələrin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dövlətin təhlükəsizliyi ön plana keçmişdir.

Təhlükəsizlik cəmiyyət üzvlərinin sosial iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi ilə bu tələbatların ödənilməsi üçün lazım olan iqtisadi ehtiyatların bir-birilə uzlaşmasıdır. Ancaq, belə uzlaşma ilə cəmiyyətin iqtisadi tələbatının, onun

iqtisadi müstəqilliyinin, stabil və davamlı inkişafının xarici və daxili təhlükə və maneələrdən müdafiəsinin təmin olunması şəraitində mümkün olur. Onu da qeyd edək ki, milli təhlükəsizliyin iqtisadi və qeyri-iqtisadi aspektləri bir-birilə əlaqəlidir. İqtisadi təhlükə milli mənafeələrin qorunması yox, həm də milli mənafeələrin təmini və müdafiəsi, cəmiyyətdə sosial sabilliyin qorunmasıdır.

Milli təhlükəsizlik ölkənin milli mənafeyi ilə sıx sürətdə əlaqədardır. Milli təhlükəsizlik həm ölkə, həm də onun ərazisindən kənar qorunmalıdır. Bunun təmin edilməsi üçün xüsusi metodlar tətbiq edilir, dövlətin və onun müvafiq orqanları bu vəzifəni həyata keçirirlər. Milli təhlükəsizlik siyasi anlayışını ilk dəfə 1904-cü ildə ABŞ prezidentinin diplomatik nümayəndəsi ABŞ konqresində işlətməmişdir. O, burada ABŞ-ın Panama kanalını ələ keçirmək üçün onun hərbi təcavüzünə haqq qazandırmağa çalışmış və sübut etmək istəmişdir ki, bu hadisə ABŞ-ın milli mənafeyinə uyğundur və gələcəkdə ölkənin milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu aksiya həyata keçirilməlidir. Bu illərdən sonra amerikalı müəllifləri milli mənafeyi milli təhlükəsizliyin təmin olunmasının mənbəyi hesab etmişlər. Bu isə həm elmi, həm də əməli cəhətdən həqiqətə uyğundur. Çünki milli mənafe bütün iqtisadi mənafeələrin mərkəzində durur, milli mənafe ödənilmədən nə milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək, nə bunun əsasında şəxsi, kollektiv və digər mənafeələr təmin oluna bilməz, millət xoşbəxt olmadan ayn-ayn fərdlərin xoşbəxtliyindən danışmaq ağlasığmazdır.

Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi hər bir vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin mənafeələrinin müdafiə edilməsi olduğundan onu təmin etmədən heç bir dövlət özünün sağlam milli iqtisadiyyatını nə formalaşdır, nə də inkişaf etdirə bilməz. Eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması da milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır. Təhlükəsizliyin tənzimlənməsi zamanı verilməlidir ki, inkişaf etmiş ölkələr üçün xammal bazasına çevrilməsi məhsul idxalına görə xarici dövlətlərdən asılılığın güclənməsi, kapitalın ölkədən “axıb” getməsi, dövlətin xarici borcunun artması və iqtisadiyyatın həddindən çox açıq olması təhlükələri artmasın. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə daxili idxalın xüsusi çəkisinin 30 faizə, o cümlədən ərzaq məhsulları üzrə 25 faizə bərabər olması təhlükəsizlik səviyyəsinin normal olmasıdır [7, s.52].

Ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin mərkəzində milli mənafeyin durması bütün milli müstəqil dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan üçün xarakterik xüsusiyyətdir və bu obyektiv amildir. O millətin həyatının bütün sahələri, məcmusu ilə şərtlənir. Milli mənafeələrin mahiyyəti milli mənafe ilə bütün dünya dövlətlərinin mənafeələrinin uzlaşması və bu dövlətlərin siyasətində öz ifadəsini tapmalıdır. Milli mənafe maddi və mənəvi dəyərlərlə millətin münasibətinin məcmusudur və onları özündə birləşdirir. Bu isə ölkədə, bazar iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən, onun milli iqtisadiyyatının milli mənafeyə uyğun necə qurulmasından asılıdır. Çünki milli iqtisadiyyatın inkişafı insan amilinin, onun mənafeyyətinin formalaşmasına ən böyük təsir göstərən amillərdən biridir.

Qeyd edək ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini müəyyənləşdirmək üçün bir çox ümumi və sınaqdan çıxmış metodlar vardır. Bunlardan biri mühüm makroiqtisadi göstəricilərdir, bunlar öz əhəmiyyətinə görə digər iqtisadi göstəricilərdən daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digəri isə tədqiq olunan hadisə və prosesin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin ekspert qiymətləndirilməsi metodudur. Hər hansı sahənin problemlərini yaxşı bilən şəxslərdən ekspertlər qrupu təşkil olunur və onlar əsas göstəriciləri hərtərəfli öyrəndikdən, tədqiq etdikdən sonra müəyyən rəyə gəlirlər. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsi bal sistemi ilə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş nəticələr əsasında həm bütövlükdə ölkənin, həm də müxtəlif sahələrin iqtisadi təhlükəsizlik səviyyələri təhlil olunur və bunun əsasında ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin strategiyası müəyyənləşdirilir. Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi qiymətləndirilərkən həmin ölkənin iqtisadi səviyyəsi, onun keçdiyi inkişaf yolu, geoiqtisadi, geostrategi və başqa xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yanaşı, iqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsinin ümumi metodları da tətbiq olunur. Bunlar əsasən aşağıdakılardır: ssenarilərin təhlili və emal edilməsi metodu; optimal, ən münasib metod; nəzəri-oyun metodu; faydalılıq metodu; qeyri-səlis sistem nəzəriyyələri metodu; çoxmeyarlı statistik təhlil metodu.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsinin öyrənilməsi və onun təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ssenarilərin təhlili və emal edilməsi metodu böyük əhəmiyyətə malikdir. Bunun mahiyyəti ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdən və onun nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamaq üçün etibarlı materiallar verməkdən ibarətdir. Bu sənədlər təhlil-təsvir xarakteri daşıyır, lakin burada ardıcılıq olduğuna görə gələcək inkişafı müəyyən etmək üçün nəzəri müddəalar və ümumi qanunauyğunluqlar çıxarmaq mümkün olur. Metodun mahiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, yüksək səviyyəli mütəxəssislərə- ekspertlərə müxtəlif istiqamətlərdə olan böyük və çətin sosial- iqtisadi və ümumi- iqtisadi problemlərin həllində müasir riyazi vasitələrdən istifadə etməyə imkan verir. Ssenari anlayışı burada mərkəzi yerdə durur. Bu metodu tətbiq etməklə ilkin proqnozlar dəqiqləşdirilir, konkretləşdirilir, eyni zamanda ssenarinin yeni variantları yaranır, axtarılıb tapılır. İqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsi metodlarından biri də optimallaşdırma metodudur. Bir qayda olaraq, bu metoddan təsviri təhlildən təhlükəsizliyin kriteriyasını müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Bu variant dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin digər real kriteriyalarını məhdudlaşdırır. Başqa sözlə, təhlükəsizlik əsasən bir göstərici üzrə hesablanır, halbuki təhlükəsizlik kriteriyaları çoxdur və onlar bir-birini qarşılıqlı əlaqələndirir, şərtləndirir. Nəzəri oyun metodundan ikitərəfli və çoxtərəfli konflikt situasiyası zamanı istifadə olunur. Burada məqsəd konfliktlərə sintez şəkildə, bir- birinə təsiri və asılı olması şəklində baxmaqdır. Çünki, bütün ziddiyyətlər bir-birilə sıx surətdə əlaqədardır. Bu metod formanın məzmunu qabaqlamasının qarşısını almaq üçün əhəmiyyətlidir və bu metodun tətbiqi real prosesi daha düzgün əks etdirir. Qeyri-səlis sistem nəzəriyyəsi də iqtisadi təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsində tətbiq edilir. Bu metod müasir vasitələrlə ən mü-

rəkkəb problemləri həll etməkdə açar rolu oynayır. Onlar qeyri-səlis, qeyri-mükəmməl, bəzi hallarda ziddiyyətli biliklər verir. Bu mütəxəssislərə düşünməyə, axtarmağa, tapmağa, öz mühakimələrini yürütməyə, ondan istifadə etməyə imkan yaradır, başqa sözlə, mütəxəssislərin başa düşdüyü EHM-in dilinə yaxınlaşdırılır. Bu isə insanların intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə, hadisə və prosesin obyektiv səbəblərinin aşkara çıxarılmasına və aradan qaldırılmasına imkan verir.

İqtisadi təhlükəsizlik həm də milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dinamik, davamlı inkişafı, xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətli məhsullarla çıxış etməsi cəmiyyətin, fərdlərin, tələbatını ödəyə bilmək qabiliyyətinə, yəni ölkə əhalisinin normal həyat şəraitinin təmin olunmasına imkan yaradır ki, bu da sosial problemlərin sabitliyi deməkdir. Amerika iqtisadçıları iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin saxlanması və təsərrüfat qərarlarının qəbul edə bilməsi qabiliyyəti, həmçinin əhalinin həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və onun yüksəldilməsi imkanı kimi başa düşürlər [15, 80].

Bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması bir-biri ilə bağlı olan və biri digərini şərtləndirən iki mürəkkəb problemin – iqtisadi və sosial təhlükəsizliyin həlli ilə əlaqədardır. Bu problemlərdən birincisi iqtisadi təhlükəsizlikdir ki, o ölkənin iqtisadi qüdrətinin və potensialının möhkəmlənməsi və onun daha da artması, hərbi potensialının artması, həmçinin işsizlik, yoxsulluq və s. problemlərinin həllinin vacib şərtidir. İkincisi isə sosial təhlükəsizlikdir ki, bu isə ölkədə sosial gərginliyin azaldılması, demoqrafik vəziyyətin yaxşılaşması, yoxsulluğun azaldılması və s. ilə əlaqədar olaraq sosial sabitliyin təmin olunmasıdır.

Bununla da iqtisadi təhlükəsizlik ölkə vətəndaşlarının sosial təhlükəsizliyinin məzmununu da özündə birləşdirir ki, bu da insanların maraq və mənafeələrinin təmin olunmasına birbaşa təsirindən irəli gəlir. Sosial sahədə maraqların təmin olunmasında məqsəd isə əhalinin həyat səviyyəsinin və onun keyfiyyətinin yüksəlməsinə nail olmaq və bunun davamlılığını həyata keçirməkdir. Bunun üçün gəlirlərin və yoxsulluğun səviyyəsinə görə əhalinin təbəqələşməsinin azaldılması, inflyasiyanın səviyyəsinə uyğun olaraq əhalinin pul gəlirlərinin indeksləşdirilməsi, onun yaşayış minimumu həddinə çatdırılması, əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin olunması ölkədə təhsilin, səhiyyə xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s. problemlərin həll olunmasını özündə əks etdirir.

Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi bir-biri ilə əlaqəli təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi mənafeələrini nəzərə aldığı kimi ayrı-ayrı insanların mənafe və maraqlarının da ödənilməsinə nəzərdə tutur ki, bu da sosial təhlükəsizliklə əlaqəlidir. Sosial təhlükəsizlik ayrıca bir anlayış kimi yox, milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi digər təhlükəsizlik sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir. O iqtisadi təhlükəsizliklə yanaşı digər təhlükəsizlik növləri - ekoloji, maliyyə, siyasi, müdafiə, demoqrafik və s. amillərin sosial aspektlərini əhatə edir. Yəni həm iqtisadi, həm siyasi, həm də ekoloji və s. təhlükəsizliyin təmin olunması

zamani insanların, sosial qrupların, cəmiyyət üzvlərinin mənafeyi nəzərə alınır. İnsanların tələbatı kimi çıxış edən həyatı maraqlar, mənafelərin qorunması səviyyəsi və onun yaxşılaşdırılması təhlükəsizliyin təmin olunma səviyyə-sindən çox asılıdır. Ona görə də milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi ayrıca bir şəxsin iqtisadi təhlükəsizliyindən başlayır.

Qeyd edim ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da hər bir şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə qarşı təhlükə yaradılması qadağan edilir və onun təhlükəsiz yaşaması hüquqi cəhətdən təsbit olunur. Deməli, sosial təhlükəsizlik sistemində insanlar əsas rola malikdir, bütün təhlükələrin mərkəzində dayanır.

Sosial təhlükəsizlik yalnız insanların mənafeələrinin təmin edilməsi yox, həmçinin cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunması və müdafiəsi sahəsində haki-miyyət institutlarının gördüyü tədbirləri də ifadə edir. Deməli, sosial təhlükə-sizliyin təmin edilməsi həm iqtisadi, həm də milli təhlükəsizliyin təmin olun-masında əsas rol oynayır.

İstər sosial, istər iqtisadi, istərsə də, milli təhlükəsizliyin maddi əsasını ölkədə istehsal olunan ÜDM-in həcmi və quruluşu, ölkənin iqtisadi gücü təşkil edir. Sosial təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın sabit, dinamik və davamlı inki-şafını təmin edən amil və şərtlərin olmasını tələb edir [14, 73].

İqtisadi ədəbiyyatlarda ölkədə milli iqtisadiyyatın sosial təhlükəsizliyi anlayışına cəmiyyət üzvlərinin hər birinin, insanların mənafe və maraqlarının təmin olunması, tələbatlarının ödənilməsi səviyyəsi və onun daim artırılması baxımından yanaşılır.

İqtisadi təhlükəsizlik problemi ilə məşğul olan F.Qezan, D.Xager, D.Yolsman, V.Xodson və başqaları iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, səmərəli xarici ticarətlə yanaşı onun sosial aspektlərini də, yəni məşğulluğun təmin olunması və sosial təminatı nəzərdə tutmuşlar.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, son illərdə Rusiyanın və digər MDB ölkələrinin iqtisadi ədəbiyyatlarında iqtisadi təhlükəsizliyin sosial aspektlərinə geniş yer verilmişdir. Bu problemə Y.İ.Abalkin, V.Pankov, V.Z.Tambotsev, V.K.Senqaçov, R.Dronov, İ.Y.Boqdanov, B.Q.Yanovski əsərlərində geniş yer verilmişdir. Məsələn, Y.İ.Abalkin iqtisadi təhlükəsizliyin sosial problemlə əla-qəsini belə göstərmişdir ki, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi sistemin elə bir və-ziyyətidir ki, bu vəziyyət onun dinamik inkişafına, sosial vəzifələrin səmərəli şəkildə həll edilməsinə şərait yaradır və dövlət müstəqil iqtisadi siyasət hazır-layaraq onu həyata keçirmək iqtidarında olur.

İqtisadi təhlükəsizliyin sosial göstəriciləri məsələlərini tədqiq edən S.Qlazzev iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri sırasında gəlirləri yaşayış minimumundan aşağı olan əhali təbəqəsinin payı, ən yüksək gəlirə malik olan 10 faiz əhali hissəsinin və ən aşağı gəlirə malik olan 10 faiz əhali arasında fərq, işsiz-liyin səviyyəsi, yaşayış minimumuna görə regionların diferensiasiyasını sosial göstəricilər hesab etmişdir.

Ümumilikdə, bu alimlərin əsərlərində dünya ölkələri üçün qəbul edilmiş

iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri içərisində:

- alıcılıq qabiliyyəti üzrə ümumi daxili məhsul;
- alıcılıq qabiliyyəti üzrə əhalinin adambaşına düşən ümumi daxili məhsulu gözlənilən orta ömür müddəti;
- 10 faizdən yüksək gəlirə malik əhali hissəsi ilə 10 faizdən aşağı gəlirə malik əhali hissəsinin nisbəti;
- BƏT-in metodologiyasına uyğun olaraq işsizliyin səviyyəsi, 40 faiz;
- ərzaq istehsalında idxal ərzağının payı sosial təhlükəsizlik göstəricilərinə aid edilməsi və s. də vardır.

Göründüyü kimi, iqtisadi tədqiqatlarda sosial təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizliyin sosial-iqtisadi göstəriciləri sırasında özünə yer almışdır. Eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri bir-birini tamamlayaraq birinin inkişaf səviyyəsi digərini şərtləndirir. Əgər iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin iqtisadi inkişafına təhlükə törədən amillərlə əlaqədirdisə, sosial təhlükəsizlik cəmiyyət üzvlərinin hər birinin həyat səviyyəsinin təmin olunması və təkrar istehsalına mane olan amillərin aradan qaldırılmasıdır. Əhalinin həyat səviyyəsinin daim yaxşılaşdırılması və sosial təminatın səmərəli üsullarının həyata keçirilməsi onların əmək məhsuldarlığına, bu işə istehsalın kəmiyyət və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, makroiqtisadi göstəricilərin yüksəlməsinə səbəb olur ki, bu da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi deməkdir.

Qeyd olunan yanaşmalardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, milli iqtisadiyyatın sosial təhlükəsizliyi məhdud mənada - cəmiyyətin hər bir üzvünün, insanların mühüm həyati mənafeələrinin qorunmasının təhlükəsizlik vəziyyətidir. Geniş mənada sosial təhlükəsizlik özündə şəxsiyyətin, ailənin və cəmiyyətin həyati vacib maraqlarının daxili və xarici təhlükələrdən müdafiə olunması vəziyyətini ifadə edir. Bu əhalinin həyat səviyyəsinin normal şərtlərinin qorunmasını müəyyən edən keyfiyyət xarakteridir. Burada bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, sosial təhlükəsizliyi mütləq mənada təmin etmək olmur, onu daxili və xarici təsirlərdən mühafizə etmək olar, yəni sosial təhlükəsizlik nisbidir.

Fikrimizcə, iqtisadi nəzəriyyə baxımından milli iqtisadiyyatın sosial təhlükəsizliyi anlayışının tədqiqi makro və mikroiqtisadiyyat səviyyəsində öyrənilməsi daha münasibdir. Mikrosəviyyədə sosial təhlükəsizlik ayrıca bir şəxsin mənafeələrinin və tələbatlarının ödənilməsidir. Məhdud mənada bu insanların bioloji bir varlıq kimi mövcud olması, mühüm həyati mənafeələrinə təhlükə törədən amillərin və şərtlərin dəf edilməsidir. Makrosəviyyədə sosial təhlükəsizlik ölkə ərazisində və onun regionlarında yaşayan hər bir insanın, sosial qrupun həyat fəaliyyəti, təkrar istehsalı ilə əlaqədardır. Bildirim ki, əhalinin sosial vəziyyəti makroiqtisadi təhlükəsizlik göstəricisi olduğundan geniş mənada sosial təhlükəsizlik əhalinin maddi tələbatı ilə yanaşı, onun mənəvi və sosial tələbatlarının ödənilməsi, əmək və məişət şəraiti üçün təhlükə yaradan amillərin aradan qaldırılması deməkdir. Bu baxımdan Azərbaycanda hazırda məhdud mənada sosial təhlükəsizlik problemləri mövcud olsa da, geniş mənada bu problem həll olunmuşdur.

Milli iqtisadiyyatın sosial təhlükəsizlik anlayışının açılmasında daha çox təhlükə yaradan mənfi amilləri də nəzərdən keçirmək lazımdır. Bunlar əhalin gəlir və istehlak səviyyəsində kəskin diferensiasiyanın olması, ərzaq malları üzrə orta istehlak normasının azalması hesabına ərzaq istehlakı strukturunun (qidalanmanın) pisləşməsi, gəlir səviyyəsi yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin çoxluğu nəticəsində yoxsulluq səviyyəsinin yüksək olması və s.-dir. Sosial sahədə ən böyük təhlükə həyat səviyyəsinin pisləşməsi, işsizlik və yoxsulluq hallarının artması, cəmiyyətdə əhalinin sosial təbəqələşməsi və sosial-əmlak fərqlərinin dərinləşməsidir. Əgər qərb ölkələrində əhalinin 70 faizi yaxşı, 30 faizi pis yaşayarsa, bu yaxşı həyat səviyyəsi olan ölkə sayılır. Dünya təcrübəsində bu göstərici 10 faizdən çox gəliri olan əhali ilə, 10 faiz gəlirləri az olan əhali arasındakı nisbətlə ölçülür. Daha çox inkişaf etmiş Avropa dövlətlərində bu göstərici 1:6, 1:8 olduğu halda, Rusiyada 1:12, Azərbaycanda isə 1:14-dür.

Milli iqtisadiyyatın sosial təhlükəsizliyinin mahiyyəti və məzmunu onun predmetini də müəyyənləşdirir. O, bir tərəfdən sosial sferanın müdafiəsinin təmin olunması üçün təhlükəli amillərin müəyyən edilməsi və onun aradan qaldırılması mexanizminin, digər tərəfdən dövlətin sosial sferada həyata keçirmək üçün müvafiq institutların yaradılması problemlərinin öyrənilməsinə əhatə edir. Sosial təhlükəsizlik ölkə daxilində sosial sahədə ona yönəlmiş təhdidlərin, təhlükələrin, risklərin qarşısının alınması, minimuma endirilməsini, qorunmasını təmin edən, zəmanət verən və dövlət tərəfindən yaradılmış hüquqi normalar, şərtlər, sosial normativlər təlimatlar və direktivlər kompleksidir. O, cəmiyyətin elə bir vəziyyətidir ki, dünya iqtisadi sistemində baş verən sosial, siyasi və ekoloji problemlərin yaranmasından ölkənin zəruri həyatı tələbatlarını təmin etmək imkanına malik olur.

İqtisadiyyatın sosial təhlükəsizliyi sosial sabitlik və sosial inkişaf anlayışları ilə sıx əlaqəlidir. Sosial sabitlik sosial təhlükəsizliyin qarantıdır və onların hər biri özünəməxsus səviyyədə sosial sahənin səviyyəsini və vəziyyətini əks etdirir. Sosial inkişaf dedikdə, insanların həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin daim yaxşılaşdırılması, fiziki sağlamlığının qorunması, orta ömür müddətinin uzadılması və s. şərait yaradan amillərdir ki, bu da sosial təhlükəsizliyin tam təminatıdır. Deməli, sosial inkişafın stabilliyi sosial təhlükəsizliyin təmin olunmasının səmərəli sisteminin seçilməsidir. Sosial sabitliyin pozulması, təhlükələrə qarşı müqavimətin aşağı düşməsi və sosial inkişafın yüksəliş imkanlarının məhdudlaşmasıdır.

Sosial təhlükəsizliyin məzmununun araşdırılmasında əsas məsələlərdən biri onun maliyyə təminatının həyata keçirilməsidir. Əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatında isə, cəmiyyətin aztəminatlı kateqoriyalarının həyat səviyyəsinin stabilləşdirilməsinə, onların minimum istehlak büdcəsinin dəyəri həcminə istehlakının reallaşdırılmasına və zəruri sosial ehtiyacların ödənilməsinə yönəldilmiş maliyyə resurslarının məcmuu kimi nəzərdə tutulur. Sosial sahədə iqtisadiyyatın davamlı inkişafı iqtisadi siyasətin sosial yönümlüyünü artırmaq, vətəndaşların əmək, sosial təminat, təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahə-

lərində konstitusiyaya hüquqlarının qorunması, əhalinin həyat şəraiti və maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının edilməsi, işsizliyin azaldılması üçün sosial sahənin inkişafı, sosial təhlükəsizliyin təminatıdır ki, ölkəmizdə bu problemlərin həlli kifayət qədər təmin edilmişdir. Bunu hazırkı pandemiya dövründə də geniş müşahidə etmək olar.

Şübhəsiz ki, sosial təhlükəsizlik sosial -iqtisadi prosesləri və inkişafı xarakterizə etdiyindən onun təmin olunması da müəyyən göstəricilər sisteminin dərinəndə araşdırılmasından keçəcəkdir.

Onu da qeyd edim ki, mövcud vəziyyətlə bağlı dövlətin həm iqtisadi həm də sosial sahəyə dəstək proqramını xüsusi vurğulamaq yerinə düşər. İlkin mərhələdə 1 mlr.manat nəzərdə tutulan iqtisadi yardım paketi sonradan ölkə rəhbərliyi tərəfindən daha geniş iqtisadi subyekt və sosial qrupları əhatə etməsi təklifini nəzərə alaraq 3 mlrd.manata yüksəldilmişdir ki, bu da pandemiya şəraitində xeyli sayda vergi ödəyicisi olan təsərrüfat subyektlərinə və əhali qrupuna birbaşa maliyyə yardımının edilməsini nəzərdə tutur. Həmçinin bu ərəfədə bir sıra sosial obyektlərin, o cümlədən xüsusi təyinatlı modul tipli xəstəxanaların tikintisi və 2020-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan sosial layihələrin ixtisara salınmadan yerinə yetirilməsi, həmçinin 2019-2023-cü illəri əhatə edən regional inkişaf proqramında nəzərdə tutulan layihələrin vaxtlı-vaxtında icrası da ölkədə sosial təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində dövlətin strategiyasını müəyyən edən məsələlərdəndir.

Dövlət orqanları ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını reallaşdırarkən əsas vəzifələrindən biri struktur siyasətini ön plana çəkməkdir. Bu zaman dövlət orqanlarının iqtisadiyyatın makroiqtisadi səviyyədə vəzifələri aşağıdakılar olmalıdır: məcmu tələbi yüksəltmək; yığım normasını artırmaq və bunun nəticəsində investisiya qoyuluşunu yaxşılaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratmaq bunun ən yaxşı yolu milli sahibkarların formalaşması və onların geniş fəaliyyət göstərməsinə dövlətin hərtərəfli köməyi ola bilər: ixrac və onun diversifikasiyasını stimullaşdırmaq, yaşamaq qabiliyyəti az olan müəssisələrdən maliyyə və istehsal resurslarının istehsalı səmərəli təşkil etmək qabiliyyəti olan sahələrə axmasını təmin etmək; milli iqtisadiyyatın xarici təhlükədən qorunmasını və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə idxalın tənzimlənməsini həyata keçirmək. Mikroiqtsadi səviyyədə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilməli və struktur siyasəti yürüdülməlidir. Belə ki, ilk növbədə iqtisadi səmərəliliyinə görə başqa müəssisələrdən irəlində olan obyektlər müdafiə edilməli və stimullaşdırılmalıdır, bunun əksinə qeyri-səmərəli iqtisadi strukturlar da yenidən qurulmalı və yaxud onların ləğv olunması həyata keçirilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

1. İqtisadi təhlükəsizlik yeni bir anlayış olaraq dünyada qloballaşma prosesinin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə dövlətlərin öz milli-iqtisadi maraqlarının qorunmasını, ölkənin mövcud iqtisadi potensialının səmərəli şəkildə

reallaşdırılmasını və ölkənin dayanıqlı inkişaf tempinin təmin olunmasını özündə əks etdirir. Dövlətin iqtisadi maraqları baxımından iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, dayanıqlı inkişafı təmin edən iqtisadi mexanizmin qurulması, dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya və ölkədə əsas sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsi kimi mühüm amillər, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasını aktual bir problemə çevirmişdir;

2. İqtisadi təhlükəsizliyin kriteriyaları həm iqtisadiyyatın sistem kimi inkişafını, həm də dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsini özündə əks etdirir. Qeyd etməliyə ki, müasir dünyada ölkələrin iqtisadiyyatının həddən artıq açıqlığı və dünyada mal mübadiləsinin genişlənməsi bir çox hallarda ölkələrin xaricdən asılılığının artmasına və iqtisadiyyatın sistem kimi inkişafının təmin olunmasına mənfi təsir göstərməklə ümumən dövlətin inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarında bu amilləri nəzərə almalı və iqtisadi sistemin formalaşdırılması zamanı ölkənin Beynəlxalq Əmək Bölgüsündə tuta biləcəyi yerinə diqqət yetirmək lazımdır.

3. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması əsasən real sektorun inkişaf etdirilməsindən və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında səmərəli əlaqələrin qurulmasından asılıdır. Bu əlaqələrin əlverişli şəkildə təşkili keçid ölkələrində iqtisadiyyatın təkmil quruluşunun və sisteminin formalaşdırılmasının əsas şərtidir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın sistem kimi inkişaf etdirilməsi və yeni strukturunun formalaşdırılması müasir dövrdə ölkələrin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biridir.

4. Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması və iqtisadiyyatın təkmil strukturunun formalaşdırılması dövlətin ciddi tənzimləmə mexanizmini tələb edir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatına keçidin ilkin mərhələsində dövlətin iqtisadi əsaslarının zəif olması iqtisadi sistemin formalaşdırılması ilə əlaqədar qarşıya çıxan problemlərin həll edilməsində yalnız bazarın gücünə arxalanmağa imkan vermir. Bu baxımdan iqtisadiyyatın dövlət tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və ciddi tənzimləmə sisteminin həyata keçirilməsi ən vacib məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı, 1998, 343 s.
2. Bərxudarov M., Məmmədov N. İqtisadi Təhlükəsizlik. Bakı: İqtisad Universiteti, 2006, 452 s.
3. Kərimli İ.A. Dünya iqtisadiyyatı: beynəlxalq ticarət, maliyyə və inkişaf. Bakı: CBS, 2006, 166 s.
4. Menkyu N.Q. Ekonomiksin əsasları, üçüncü nəşr, ABŞ: "R.R.Donnolley Willard, OH", 2004, 836 s.
5. Mirkişili T.F. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər. Bakı: İqtisad Universiteti, 2004, 89 s.
6. Əhmədov M. Milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı, 2012, 367s.
7. Məmmədov N. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi. Bakı: Elm, 2009, 43 s.
8. Piriyev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik. 2008, 126 s.
9. "Milli təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu
10. Гаджиев Ш.Г. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия 93 внеш-

- неэкономического развития. Киев, 2000, 503 с.
11. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Продовольственная Безопасность. Международные и внутренние аспекты. М., 2002
 12. Филлипенко А.С. Экономическое развитие. Цивилизационный подход. 2001
 13. Щетенин В.Д. Экономическая дипломатия. М, 2018, с.237
 14. Həsənov Ə. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı, 2016, s.432
 15. Hübətova S. Müstəqillik dövründə iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri və onun sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2017, s.167

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Г.Г.АСЛАНОВ

РЕЗЮМЕ

Экономическая безопасность, независимо от существующей экономической системы и уровня развития экономики, является одним из самых актуальных вопросов, постоянно находящихся в центре внимания в каждой стране. Неслучайно, в ряде западноевропейских стран в подчинении Министерства Экономической Развитии этой проблемой занимается ряд государственных органов. В том числе, в этих странах действуют институты экономической безопасности. Безопасность рассматривается как совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость, стабильность и устойчивость национальной экономики, позволяющих ей обновляться и совершенствоваться, отмечается что социальная сфера играет ведущую роль в обеспечении не только экономической, но и национальной безопасности. В статье проведено теоретическое исследование этих и других вопросов проблемы.

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая безопасность, экономическое развитие, национальные экономические интересы, экономическая стабильность, макроэкономический баланс

THE NEED FOR SOCIAL SECURITY IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

H.H.ASLANOV

SUMMARY

Economic security, regardless of the existing economic system and the level of economic development is one of the most pressing issues of constant focus in each country. There is no coincidence that in a number of Western European countries, a number of government bodies are dealing with this problem under the Ministry of Economic Development. Among others, these countries have economic security institutions. Security is a set of conditions and factors that ensure independence, stability and sustainability of national economy, allowing it to be renewed and improved. It is the social sphere that plays a leading role in ensuring not only economic, but also national security. In the article, these and other issues are theoretically studied.

Keywords: National economy, economic security, economic development, national economic interests, economic stability, macroeconomic balance